



(Əvvəli ötən sayımızda)

CÜMHURİYYƏT GENERALI - NAZİR MÜAVİNİ

1918-ci il may ayının 28-də müsəlman şərqində ilk parlamentli respublika-Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasını Məhəmməd Sadiq bəy Ağabəyzadə sevinclə qarşıladı. F. Xoyskinin rəhbərlik etdiyi milli hökumət general M.S.Ağabəyzadəni Bakıya dəvət etdi və 1918-ci il 23 oktyabr tarixli qərarla Məhəmməd Sadiq bəy Ağabəyzadə AXC-nin Daxili İşlər Nazirinin müavini vəzifəsinə təyin olundu.

Daxili İşlər Nazirinin müavini vəzifəsində M.S.Ağabəyzadə 1919-cu il dekabr ayının sonuna kimi işlədi. Onun müavinliyi dövründə Daxili İşlər Naziri vəzifəsində 3 nazir çalışdı: Behbud xan Cavanşir (17 avqust 1918 - 25 dekabr 1918), Xəlil bəy Xasməmmədov (26 dekabr 1918 - 14 mart 1919), Nəsim bəy Yusifbəyli (14 mart 1919 - 22 dekabr 1919). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlament respublikası olduğundan hər üç nazir siyasi fəaliyyətə daha çox vaxt ayırırdı. Belə şəraitdə Daxili İşlər Nazirliyinin təşkili və idarəçiliyi ilə bağlı bir çox işlər, habelə məsuliyyət yükü müavinin üzərinə düşürdü.

General-mayor M.S.Ağabəyzadə Azərbaycan milli müstəqil polisinin təşəkkülü və inkişafında, polis sisteminin hüquqi bazasının hazırlanmasında yorulmadan xidmət göstərdi, Azərbaycan Cümhuriyyəti polisində islahatlar konsepsiyasını hazırladı.

M.S.Ağabəyzadənin gərgin əməyi ilə "Polis idarələrinin təşkili haqqında", "Polis departamenti haqqında", "Ümumi, qəza və şəhər polisi haqqında" və başqa normativ sənədlər hazırlandı və fəaliyyət üçün qəbul edildi.

General-mayor M.S.Ağabəyzadənin təşkilatçılığı ilə Bakıda İçərişəhərdə polis məmurları hazırlayan (qorodovoy) məktəb açıldı.

Nazir müavini işlədiyi vaxtda Məhəmməd Sadiq bəy daxili işlər orqanlarının təşkil edilməsində böyük fəallıq göstərdi, ölkə daxilində nizam-intizam, qayda-qanun yaradılmasında, daxili işlər orqanları strukturunun formalaşdırılmasında, kabinetin fəaliyyətinin təşkilində yaxından iştirak etdi.

1919-cu ildə Azərbaycanda polislərin ümumi sayı 9661 nəfərə çatırdı. General-mayor Məhəmməd Sadiq bəy Ağabəyzadə yüksək səviyyəli şəxsiyyət, cəsarətli, ağıllı, qətiyyətli və son dərəcə təvazökar bir insan olub.

1920-ci il yanvar ayının 23-də Məhəmməd Sadiq bəy Ağabəyzadə təqaüdə çıxdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan az əvvəl 1920-ci ilin apre-

UNUDULMAZ BİR AD VAR

MƏHƏMMƏD SADIQ BƏY AĞABƏYZADƏ - GENERAL-MAYOR, NAZİR MÜAVİNİ, ŞƏRQŞÜNAS ALİM

lində M.S. Ağabəyov Batuma getmişdi. Məqsədi müalicə üçün Almaniyaya yollanmaq idi. Vətəndə qalsaydı onu Həmid Qaytabaşı, Həbib bəy Səlimov, Tərlan bəy Əliyərbəyov və başqa Azərbaycan generallarının acı taleyi gözləyirdi.

Artıq may ayının ortalarında qardaşları Rəhim bəy, Həzrət bəy Ağabəyovlar, habelə qardaşı oğlu Hüseyin bəy Ağabəyov "nazir müavini gzlətmək", xaricə qaçırmaq adı ilə həbs edilmişdilər. Əmlakları da müsadirə olunmuşdu.

MƏHƏMMƏD SADIQ BƏY AĞABƏYZADƏ MÜHACİRƏTDƏ - İSTANBUL, PARİS, NİSSA

Məhəmməd Sadiq bəy Ağabəyzadə 1920-ci ilin aprel ayında İstanbula-əmisi oğlu Əli bəy Hüseyinzadənin yanına getdi. Əli bəy Hüseyinzadə - zəngin fəlsəfi-publisistik, ədəbi-elmi irsi sayəsində Azərbaycan maarifçiliyi tarixinə qiymətli tövsiyələr verən görkəmli ictimai xadim. Həmin vaxt Əli bəy Hüseyinzadə həm də İstanbul Tibb Akademiyasının professoru idi.

Əli bəy əmisi oğlunu təkcə ən yaxın əqidə dostu, general kimi deyil, həm də yaxşı şərqşünas, mehriban bir insan kimi tanıyır və sevirdi. Əli bəy Hüseyinzadənin ailəsində Məhəmməd Sadiq bəyin ayrı hörməti var idi. Əli bəyin uşaqları Məhəmməd Sadiq bəyə "baba" (ata) deyirdilər. Məhəmməd Sadiq bəy də onları öz balası kimi sevirdi (Məhəmməd Sadiq bəyin övladı olmamışdı). Amma həmin dövrdə Türkiyədə də siyasi vəziyyət pis idi, yunanlarla müharibə yekunlaşmamışdı. İş tapmaq çətin idi. Daşnakların özbaşınalığı səngimirdi. Sui-qəsdlər artmışdı. Behbud xan Cavanşir (AXC-da Daxili işlər naziri -17 avqust 1918 - 25 dekabr 1918) də daşnak gülləsinin qurbanı oldu. M.S.Ağabəyzadə doğma torpağa Azərbaycana qayıda bilməzdi. Sovet Azərbaycanında onu nələrin gözlədiyini yaxşı bilirdi.

Məhəmməd Sadiq bəy Ağabəyzadə pasportunu dəyişdi, İran pasportu aldı. (Türkiyə pasportu ilə Yunanıstandan keçib Avropaya getmək çətin idi).

M.S.Ağabəyzadə İstanbulu tərk etdi, Parisə gəldi. (Məhəmməd Sadiq bəy fransız dilini yaxşı bilirdi). Əvvəlcə Parisdə, sonra Fransanın cənubunda Nissada yaşadı. Uzun müddət işsiz qaldı.

Vətəndən uzaqda qütbət eldə yaşasa da, ürəyi daim Azərbaycana məhəbbətlə çırpındı, mənsub olduğu milləti daha dərin məhəbbətlə sevdi.

Məhəmməd Sadiq bəy Ağabəyzadənin əmisi oğlu Əli bəy Hüseyinzadəyə yazdığı məktublardan sətirlər: "...Buradakı (Fransa nəzərdə tutulur) qəzetlərin Bakıda aclıq və soyuqlar haqqında verdikləri xəbərlər mənə çox narahat edir. Görəsən bu xəbərlər doğrudurmu? Xahiş edirəm gəlib-gedənlərdən bunu dəqiq öyrən və mənə xəbər et!... Səni sevən Sadiq."

"21 fevral 1922-ci il. ... Çox xahiş edirəm onlara (qardaşları nəzərdə tutulur) mənim haqqımda məlumat verməyə çalış. Onlara xəbər ver ki, onlar üçün burnumun ucu göynəyir, hər gün Allaha dua edirəm ki, heç olmasa ölüm ayağında onları görə biləydim..."

"... Uzun müddət susmağımın səbəbi, son zamanlar doğmalarım və dostlarım üçün həsrət çəkməyimdirdi. Mən xüsusi olaraq indi daha çox özümə əsəb xəstəliyini hiss edirəm. Mən bu xəstəliyin səbəbini enerjimin tükənməsində və doğmalarımdan uzun müddət ayrı düşməyimin xiffətində görürəm. Mən hər gün xəyalən oturub sənənlə (Əli bəy Hüseyinzadəni nəzərdə tutur) söhbət edirəm..."

"...Özüm istəmədən vətəni tərk etmək məcburiyyəti ürək həyəcanlarımı artırır və ağrıdır. Allah bilir bu vəziyyət nə qədər uzanacaq. ... İşsiz oturursan, ona görə yox ki, işləmək istəmirsən, ona görə ki, heç bir iş tapmaq imkanın yoxdur. Yaşamağın, maddi imkanların isə tədricən əriyir, sonu nə olacaq məlum deyil..."

Məhəmməd Sadiq bəy mühacirətdə olan zaman İstanbul əmisi oğlu Əli bəy Hüseyinzadəyə 50-dən artıq məktub göndərmişdir. Məktublardan məlum olur ki, Məhəmməd Sadiq bəyin Fransada ağırılı-acılı günləri çox olub.

Fransada ən çox görüşdüyü, məsləhətləşdiyi adam Əlimərdan bəy Topçubaşov idi. Məmməd Əmin Rəsulzadənin Fransaya M.S.Ağabəyzadəyə göndərdiyi "Azərbaycan tarixi" kitabı (kitaba ön sözü Əli bəy Hüseyinzadə yazıb) isə Məhəmməd Sadiq bəyin ən çox sevdiyi kitab olub.

Məhəmməd Sadiq bəyin mühacirət həyatı nə qədər ağırılı, nə qədər acılı olsa da, o, öz ləyaqətini, məğrurluğunu, türklüyünü həmişə qoruyub.

LVOV UNIVERSİTETİNİN PROFESSORU

İyirminci əsrin 20-ci illəri Polşada şərqşünaslığın çiçəklənmə dövrüdür. Krakov, Poznan, Lvov universitetlərində ərəb, türk, fars dillərinə maraq artırdı.

Əsası 1661-ci ildə qoyulmuş Yan Kazimir adına Lvov Universitetinin tədris planına 1926-1927-ci ildən ərəb, türk, fars dillərinin öyrənilməsi də daxil edilmiş, bu dillərdə yaranmış ədəbiyyatı, islam sivilizasiya tarixini tədris etmək zərurəti yaranmışdı.

Şərq dilləri müəllimi vəzifəsinə bir neçə namizəd təklif olunsada da, bu məsuliyyətli işi öhdəsinə götürən, şərq dillərini yaxşı bilən namizəd tapılmırdı.

Polşanın Lvov Universitetinə yeni dəvət olunmuş, universitetdə Şərqşünaslıq kafedrasını yenidən qurmaq, inkişaf etdirmək, bütün dünyada tanıtmaq tapşırığı almış Ziqmund Smoqorjevskinin təklifi kafedrada yekdilliklə müdafiə olundu: Şərq dillərinin tədrisi Məhəmməd Sadiq bəy Ağabəyzadəyə həvalə olunsun. Universitetin Humanitar fənlər şurası fakültənin təklifini bəyənilib təsdiq etdi. 1926-1927-ci tədris ilindən M.S. Ağabəyzadə Polşanın Yan Kazimir adına Lvov Universitetində müəllimlik fəaliyyətinə başladı.

Məhəmməd Sadiq bəy Ağabəyzadə ən yaxın sirdaşı, əqidə dostu, əmisi oğlu Əli bəy Hüseyinzadəyə yazırdı: "Əziz dost və mehriban Əli bəy! ...Keçən ilin sonunda mənə Lvov Universitetində türk və fars dillərində mühazirə oxumağı təklif etdilər. Mən bu təklifi qəbul edərək yanvarın axırında Lvova getdim. İyulun sonuna kimi

orada oldum. Professor (Ziqmund Smoqorjevski nəzərdə tutulur) mənə universitetdə müvəqqəti olaraq böyük otaq ayırıb. Buna görə ayda cəmi 270 zlot alıram. Həftədə 8 saat mühazirə oxumaq sadə yaşayış üçün bəs edir... Səni qəlbən sevən Sadiq."

Professor Ziqmund Smoqorjevski M.S. Ağabəyzadəni hələ Peterburqdan tanıyırdı. İş elə gətirmişdi ki, Z. Smoqorjevski 1920-ci il aprel ayının sonlarında Polşa nümayəndə heyətinin tərkibində Bakıda idi. Qırmızı sovet ordusunun Bakıya girməsini, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutunu Ziqmund Smoqorjevski öz gözləri ilə görmüşdü. Siyasi xadim və şərqşünas alim kimi Z.Smoqorjevskinin Məhəmməd Sadiq bəyə - bu maraqlı, istedad-



lı, şərqşünas alimə hüsn rəğbəti var idi. Əslinə qalsa, Z.Smoqorjevski M.S. Ağabəyzadəni rəsmi olmasada da, professor vəzifəsinə dəvət etmişdi. Ona mühazirə məşğələləri də etibar edilmişdi. Təəssüf ki, Z.Smoqorjevskinin ölümü bu işi təxirə saldı. Məhəmməd Sadiq bəy Ağabəyzadə yalnız 1941-ci ildə dosent elmi adı aldı. Professor adı ona ölümündən sonra verildi.

Məhəmməd Sadiq bəyin məşğələləri həftədə 5 saat türk dili, 3 saat fars dili olmaqla ikinci semestrə başlayıb, 3 semestr üçün nəzərdə tutulmuşdu. Sonradan türk dili həftədə 8 saat, fars dili 5 saat tədris olundu. Türk dili iki səviyyədə öyrənilirdi: birinci səviyyədə elementar qrammatika, ikinci səviyyədə qrammatika və oxu. M.S.Ağabəyzadə tələbələrə ərəb qrafikalı türk əlifbası və yeni latın qrafikalı türk əlifbası haqqında məlumat verir; sadə mətnlərin oxuşunu keçirir və türkcə söhbət aparırdı, tələbələr eyni zamanda polyak dilindən türk dilinə tərcümələr edir, türkcə qəzet materialları oxuyurdular.

(Davamı var)

Namaz MANAFOV,
Mingəçevir Dövlət Universitetinin
Humanitar fənlər kafedrasının
dosenti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

(49@ E° .